

УДК: 336.7:347.6/.7 ; 347.734 ; 346.7:336.71

CERIF: H 300

ТИП РАДА: ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД

DOI: 10.55836/PiP_25402A

др **Валентина ЦВЕТКОВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ***

ванредна професорка Универзитета у Београду – Правног факултета,
Србија

RECEPTUM ARGENTARII КАО ОБЛИК БАНКАРСКОГ ПОСЛА У РИМСКОМ ПРАВУ

Сажетак

Циљ овог рада је анализирање усђанове *receptum argentarii* као сѣицифичног банкарског посла у римском праву, са фокусом на његову правну природу, примену и значај у финансијским трансакцијама старог Рима. Рад истражује структуру и међусобне односе страна укључених у рецеттум, као и разлоге због којих је овај институт укинут и замењен усђановом *constitutum debiti*. На крају рада се утврђује која савремена усђанова банкарска права је најсличнија рецеттуму *argentarii*. Примењене методе су језичко, историјско и системско тумачење одређених текстова Јустинијанове кодификације. Резултати показују да је *receptum argentarii* био важан механизам обезбеђивања правне сигурности у платном промету, али да је због своје аусторактне природе временом постао непрактичан, те да је његову улогу преузела усђанова *constitutum debiti*, заснована на стварном дугу и каузалности.

Кључне речи: *Receptum argentarii*. – Римско право. – Римско банкарство. – *Constitutum debiti*. – Јустинијанова кодификација. – Самостална банкарска јараницја.

* Електронска адреса ауторке: valentina_cvetkovic@ius.bg.ac.rs.
ORCID: 0009-0007-1830-7464.

І Увод

Изучавање римског права претежно је усмерено на установе приватног права које су, захваљујући средњовековној рецепцији и модерним грађанским законима, наставиле да се развијају у оквиру савременог европског права. Поједине римскоправне установе, попут својине, тестаментa, уговора и накнаде имовинске штете, представљају темељ савременог приватног права, због чега о њима постоји богата романистичка литература.

Неке од тих усанова настале су веома рано, у условима примитивног римског друштва са затвореном кућном привредом, а њихов даљи развој пратио је друштвене и економске промене у Риму. С друге стране, поједине правне усанове јављају се тек у околностима развијене робно-новчане привреде, а с њеном кризом у доба домината престаје и потреба за њиховом даљом применом.

Једна од таквих усанова јесте *receptum argentarii*, код које банкар преузима обавезу према трећем лицу да ће исплатити дуг свог клијента. Овом усановом не само да се олакшавао платни промет, већ се и подстицало поверење у банкарску професију. Пошто је претор увео тужбу (*actio receptitia*) којом је омогућио утужење банкареве обавезе, *receptum argentarii* се убраја у усанове преторског права.

Временски оквир настанка овог правног института јесте друга половина републике, када се у Риму развијају платни промет и банкарско пословање. Имајући у виду значај који банке и финансијске трансакције имају у савременом праву, намеће се питање због чега романисти показују слабије интересовање за изучавање усанова које, условно речено, чине римско банкарско право (*ius argentarii*), а које су омогућавале пренос новчаних износа између различитих провинција без потребе за физичким транспортом новца.

II Банкxри у старом Риму

Банкxри су трговци који се баве трговином новцем, док су банкарски послови они послови по основу којих банкxри тргују новцем или пружају услуге у тој трговини.¹

Са развојем новца као општеприхваћеног средства плаћања, мере и чувара вредности створени су услови за институционализацију банкарских услуга. Посебно важну прекретницу представља увођење

1 Небојша Јовановић, „Глава I – Основна разматрања“, *Трговинско право* (Небојша Јовановић, Вук Радовић, Мирјана Радовић), Београд, 2021, 3.

финансијских инструмената као што су менице, које се појављују у средњем веку и омогућавају безготовинско пословање у међуградској и међународној трговини.² Насупрот томе, у римској економији, која је почивала на употреби кованог новца, банкарске активности нису биле институционализоване у савременом смислу.³ Ово указује на значајну разлику између античких облика новчане размене и развијених облика банкарског пословања у каснијим историјским епохама.

У античком Риму поједини богати грађани, односно припадници друштвене елите, позајмљивали су новац уз камату. Цицерон се, на пример, често задуживао у великим износима, али се истовремено бавио и позајмљивањем новца.⁴ Нарочито крајем републике и током принцепата, многи сенатори и еквестри остваривали су приходе од зајмова с каматом.⁵ Зајмопримци нису увек били само појединци, већ и градови. Тако је, на пример, сенатор Марко Јуније Брут (*Marcus Junius Brutus*) посредством двојице Римљана – Марка Скапција (*Marcus Scaptius*) и

2 Небојша Јовановић, „Глава III – Историја трговинског права“, *Трговинско право* (Небојша Јовановић, Вук Радовић, Мирјана Радовић), Београд, 2021, 36.

3 Римски монетарни систем може се условно поделити у шест развојних фаза: 1) у најранијем периоду (до око 300. године пре н. е.) у оптицају су биле тешке бронзане кованице (ес граве – *aes grave*), пре свега ас (*as*), семис (*semis*), квадранс (*quadrans*), неретко без стандардизоване вредности и ознака, с тежином која је у почетку износила приближно једну римску фунту (либра – *libra*, ≈ 327 g.), али је постепено опадала; 2) од 3. до 1. века пре н. е. успоставља се денаријус (*denarius*) као основна сребрна јединица, уз потпорни систем који чине квинаријус (*quinarius*), сестерцијус (*sestertius*) и бронзани ас (*as*) и његове подјединице; 3) од 50. године пре н. е. до око 200. године, златни ауреус (*aureus*) добија на значају као средство плаћања у већим трансакцијама, иако денаријус (*denarius*) остаје доминантан у свакодневној употреби; 4) у периоду од 200. до 270. године долази до постепене девалвације сребрног новца – денаријус (*denarius*) губи на чистоћи, а цар Каракала уводи нову кованицу антонинијан (*antoninianus*), номинално вредну два денаријуса (*denarius*), али с реално мањим садржајем сребра; 5) од 270. до 370. године следе покушаји монетарне стабилизације, нарочито током Диоклецијанових реформи, увођењем сребрног аргентеуса (*argenteus*) и златног ауреуса (*aureus*), али без дугорочног успеха; 6) од краја 4. до 7. века новчани систем се ослања углавном на златни солидус (*solidus*) (уведен за владавине Константина Великог), док је бронзани фолис (*follis*) био у оптицају као ситан новац, а сребрни новац постепено нестаје из циркулације. Вид. Francesco Gnechi, *Monete romane*, Milano, 1935; Walter Scheidel, „The Monetary Systems of the Han and Roman Empires“, *Princeton/Stanford Working Papers in Classics*, Version 2.0, 2008, 50–59; Srđan Golubović, Marko Dimitrijević, „Monetary System of the Ancient Rome: Implications On Contemporary Monetary Law“, *Ius Romanum*, No. 2/2017, 2–3.

4 Детаљан списак Цицеронових дугова и потраживања по основу зајма вид. Israël Shatzman, *Senatorial Wealth and Roman Politics*, Bruxelles, 1975, 416 и даље.

5 Jean Andreau, *Banking and Business in the Roman World*, Cambridge, 1999, 2; Профил богатог Римљанина у лику Трималхиона најбоље дочарава Петроније Арбитер у *Сатирикону* (превод Радмила Шалабалић), Београд, 1976.

Публија Матинија (*Publius Matinius*) – позајмио велику суму новца граду Саламини на Кипру.⁶

Од повремених позајмљивања новца уз камату које су вршили имућни римски грађани, за које се користи назив *faeneratores*,⁷ треба разликовати банкарство као специфичну професионалну делатност.⁸ Банкари су у старом Риму чинили посебну друштвену групу, при чему је највећи део припадао реду еквестара (*equites*). Најзначајнија локација њиховог пословања у Риму био је пролаз са сводом – *Janus Medius*, за који се верује да се налазио на рубу Базилике Емилије (*Basilica Aemilia*).⁹

Латински назив за банкара – *argentarius* – потиче од речи *argentum*, која означава сребро као племенити метал. Ова етимологија могла би довести до погрешног закључка да су римски банкари све време свог пословања били и јувелири. Међутим, до почетка 4. века нема доказа да су *argentarii* обављали делатност израде или обраде предмета од сребра. Занатлије које су се бавиле обрадом сребра понекад су називане *fabri argentarii* или *vascularii argentarii*, али никада се за њих није користио само назив *argentarii*.¹⁰

6 Cicero, *Ad Atticum* V, 21.

7 Њихов допринос финансијском систему био је значајан, али нису чинили препознатљиву социо-професионалну категорију. Koenraad Verboven, „Faeneratores, negotiatores and financial intermediation in the Roman world (late Republic and early Empire)“, *Pistoi dia tèn technèn. Bankers Loans and Archives in the Ancient World. Studies in honour of Raymond Bogaert* (editors Koenraad Verboven, Katelijn Vandorpe, Véronique Chankowski), Leuven, 2008, 211–229.

8 Ради очувања друштвеног поретка и спречавања нереда, у време криза (несташница хране или ратова), држава је оснивала јавне банке. Њима су управљали званичници познати као *mensarii* (од речи *mensa*, што на латинском значи „банка“ или „сто“). Деловали су у близини Форума (*Forum Romanum*) и одобравали зајмове из државне благајне (*aerarium*) грађанима задуженим код поверилаца, под условом да су могли да понуде средство обезбеђења.

9 *Basilica Aemilia* била је смештена на северној страни Форума (*Forum Romanum*), поред зграде Сената (*Curia*). Саграђена је 179. године пре н. е. по иницијативи двојице цензора, Марка Емилија Лепида (*Marcus Aemilius Lepidus*) и Марка Фулвија Нобилора (*Marcus Fulvius Nobilior*), те је у почетку носила назив *Basilica Aemilia et Fulvia*. Временом је остала позната само као *Basilica Aemilia*, јер су се о њој нарочито бринули припадници генса *Aemilia* више од два века. Главни улаз био је на предњој фасади, која је гледала на *Via Sacra*, најстарију улицу у Риму, којом су пролазиле религијске процесије и тријумфалне поворке. Према Плауту (*Curc.* 474), ова базилика је била место пуно разних људи: адвоката, парничара, банкара, посредника, трговаца, проститутки, вагабунда и просјака. У њој се одвијала трговина, јер је под својим тремовима имала продавнице и мењачнице новца (*tabernae novae*). Базилика је опустошена током Алариховог напада на Рим 410. године, када су на мермерном поду остали трагови зелених мрља од бакарних новчића, који су се, услед пожара, слепили за камен. Žika Bujuklić, *Forum Romanum. Rimska država, pravo, religija i mitovi*, Beograd, 2009, 184–185.

10 J. Andreau, 30.

Први банкари у Риму јављају се у периоду између 318. и 310. године пре н. е.¹¹ Као и грчка *technè trapezitikè* и римска *ars argentaria* била је усмерена на депозитно банкарство.¹² Банкари су примали новац на чување и управљали њиме у име својих клијената, пружајући благајничке и платне услуге. Заузврат, били су овлашћени да депоновани новац користе за пословање – пре свега кроз давање зајмова уз камату. У другој половини 2. века пре н. е. *argentarii*, који су и даље обављали делатност депозитних банкара, почињу редовно да присуствују јавним дражбама како би купцима одобравали кредит.¹³ У истом периоду први пут се помињу и *nummularii*,¹⁴ који су се до тада искључиво бавили проценом аутентичности кованог новца и његовим мењањем.¹⁵ Касније и они постају депозитни банкари, попут аргентарија (*argentarii*), али за разлику од њих, никада нису учествовали на јавним дражбама.¹⁶ У Дигестама се налази одломак из Пауловог коментара преторовог едикта који сведочи о томе да су и *nummularii* примали депозите: „Помпоније пише да није неправедно приморавати и нумуларије да састављају пословне извештаје (рачуноводствене евиденције), јер и они, као и аргентарији, воде такве извештаје, будући да примају новац и исплаћују га делимично. Доказ за то углавном почива на писаним записима и њиховим књигама, и веома често се ослања на веродостојност тих евиденција.“¹⁷

11 *Ibid.*

12 K. Verboven, 212 и даље.

13 Јавна дражба (аукција) спроводила се у лукама, пијацама и сл. где се продавала не само роба, већ и жетва, земљиште, куће, робови и др. Аукцијска продаја вршила се и када би, након оставиоачеве смрти, наследници одлучили да се „ослободе“ целокупне или дела имовине коју су заједнички наследили. Вид. J. Andreau, 38. Осим тога, јавна дражба нашла је примену и у поступку принудног извршења пресуде када се продавала целокупна имовина дужника (*venditio bonorum*). Купац (*bonorum emptor*) презадужене имовине било је лице које понуди највећи проценат намирења свих потраживања. Вид. Valentina Cvetković-Ђорђевић, „Stečaj u rimskom pravu“, *Vek i po regulisanja stečaja u Srbiji* (urednici Nebojša Šarkiћ, Vuk Radović, Gordana Ajnspiler Popović, Vladimir Čolović), Beograd, 2019, 9–21.

14 *Nummularii* су се најпре појавили у античком граду Пренесте (*Praeneste*), данашњој Палестрини, која се налазила око 35 km источно од Рима. У Риму се *nummularii* појављују за време Октавијана Августа. J. Andreau, 31.

15 *Nummularii* су примењивали емпиријске методе испитивања, ослањајући се на чула вида, додира, слуха, као и на упоређивање са узорцима и еталонима. Такође су проверавали да ли је кованица израђена од стране надлежне власти. Нема доказа да су се, осим нумуларија, и други банкари бавили контролом квалитета новца. Piotr Niczyporuk, „Nummularii–государственные и частные банкиры в древнем Риме“, *Miscellanea historico-iuridica* No. 12/2013, 57–74.

16 Mario Talamanca, „Argentarii“, *Novissimo digesto italiano* (a cura di Antonio Azara, Ernesto Eula), Torino, 1957, 940.

17 D.2.13.9.2 *Paulus libro tertio ad edictum: Nummularios quoque non esse iniquum cogi rationes edere Pomponius scribit: quia et hi nummularii sicut argentarii rationes conficiunt,*

Банкари су били дужни да воде евиденцију свог пословања. Улпијан у свом коментару преторовог едикта преноси мишљење Лабео-на, правника који је живео крајем 1. века пре нове ере и почетком нове ере: „Лабео каже да се под рачуном (пословном евиденцијом) подразумева пословна активност која обухвата обострано давање и примање, позајмљивање, преузимање обавеза и исплату – све у своју корист; и да се рачун не може засновати само на простој исплати дуга. Такође, ако је неко примио залогу или налог (*mandatum*), не треба га приморавати да прикаже у рачуну, јер то не спада у ову врсту пословања. Међутим, банкар (*argentarius*) је дужан да прикаже у рачуну и оно што је уговорио да исплати, јер и то потиче из банкарске делатности.“¹⁸

Од времена Катона Старијег (234–149. године пре н. е.), писца чувеног дела *De agricultura* па до средине 2. века, активна је била и трећа професионална група – *coactores*, сакупљача новца на јавним дражбама.¹⁹ Они нису били банкари у класичном смислу (нису одобравали зајмове), већ су наплаћивали провизију за примање новца од купаца и његово прослеђивање продавцима. Услуге једног таквог коактора (*coactor*) биле су тим неопходније када су и продавац и купац били стално у покрету (као у случају путујућих трговаца или одсутних земљопоседника). Коактор је званично био одговоран за вођење детаљних записа о аукцијама (*tabulae auctionariae* или *auctionales*) у које је уносио датуме, детаљне описе продатих предмета, цене, као и имена продаваца и купаца.

Четврта професија појавила се крајем 1. века пре н. е. – *coactores argentarii*, који су били присутни на јавној дражби, а који су објединили две функције: сакупљање новца и кредитирање купаца.²⁰

Банкарством су се могли бавити само мушкарци. Према Калистрату, банкарско занимање званично је било забрањено женама.²¹

Привредна криза која је почела у 3. веку оставила је озбиљан траг на банкарство. Први показатељи опадања банкарског пословања

quia et accipiunt pecuniam et erogant per partes, quarum probatio scriptura codicibusque eorum maxime continetur: et frequentissime ad fidem eorum decurritur.

18 D.2.13.6.3 *Ulpianus libro quarto ad edictum: Rationem autem esse Labeo ait ultro citro dandi accipiendi, credendi, obligandi solvendi sui causa negotiationem: nec ullam rationem nuda dumtaxat solutione debiti incipere. Nec si pignus acceperit aut mandatum, compellendum edere: hoc enim extra rationem esse. Sed et quod solvi constituit, argentarius edere debet: nam et hoc ex argentaria venit.*

19 J. Andreau, 38–39.

20 Први познати *coactor argentarius* био Тит Флавије Петрон (*Titus Flavius Petron*), деда цара Веспасијана. J. Andreau, 31, 39.

21 D.2.13.12 *Callistratus libro primo edicti monitorii: Feminae remotae videntur ab officio argentarii, cum ea opera virilis sit.* – „Жене се сматрају неприкладним за занимање банкара, јер је то делатност карактеристична за мушкарце“.

уочавају се већ током 2. века, када извори више не бележе присуство аргентарија (*argentarii*) на територији Италије, изузев у Риму и већим приморским центрима, као што су Остија (*Ostia*), Портус (*Portus*) и Аквилеја (*Aquileia*).²² У истом периоду нестају и *coactores*, док током 3. века ишчезавају и *coactores argentarii*. У распону од 260. године до последње трећине 4. века нема података о активностима било ког аргентарија (*argentarius*).²³ Након 300. године из извора ишчезавају и *nummularii*.²⁴ Сам термин *argentarius*, који се раније самостално користио као ознака за то занимање, не појављује се у изворима више од седам деценија. Његова поновна употреба, око 330–340. године, односи се на златаре, а не на банкаре, што представља значајну семантичку промену, будући да се у ранијим периодима *argentarius* у овом облику никада није користио за обрађиваче племенитих метала. Временом су *argentarii*, у значењу златара, почели да обављају и послове мењања новца и друге банкарске трансакције.²⁵

Развој банкарства у средњовековној Европи представља постепен и сложен процес који се одвијао у оквиру ширих економских и друштвених промена. Рани средњи век обележава повратак натуралној привреди и ограничено обављање новчаних трансакција. Тек од 12. века, с развојем градова и трговине, поново се јавља потреба за банкарским услугама. Привредни успон, пре свега у италијанским градовима, условио је стварање организованих кредитних служби. Прикупљање малих новчаних улога, који су се заједно могли употребити у трговини, производњи или за финансирање ратова, довело је до настанка прве банкарске установе у Венецији 1157. године, под називом *Monte*, а касније *Banco di Giro*.²⁶ Крајем 12. века основана је и банка у Ђенови, која је на депозите исплаћивала камату од 7%.²⁷ Од 15. века банкарство постаје обележје привредног живота свих већих европских трговачких и финансијских центара. Међутим, недостатак ових раних банака огледао се у томе што су од клијената захтевале различите облике гаранције и одобравале кредите искључиво лицима која су већ поседовала улоге. То је за последицу имало ограничен приступ кредита, па су корисници банкарских услуга били претежно имућни слојеви друштва. Сиромашнији слојеви су кредит могли потражити само у заложним

22 J. Andreau, 32.

23 *Ibid.*, 33.

24 William Vernon Harris, „The Nature of Roman Money“, *The Monetary Systems of the Greeks and Romans*, Oxford, 2008, 204.

25 J. Andreau, 33.

26 Obrad Stanojević, *Zajam i kamata*, Beograd, 1966, 180.

27 *Ibid.*

установама (*montes pietatis*), код зеленаша или, врло често, код Јевреја. Иако јеврејска религија забрањује узимање камате у односима међу припадницима сопствене вере, та забрана се није односила на трансакције са припадницима других вероисповести, што им је омогућило важну улогу у финансијском животу средњовековних градова.²⁸

III *Receptum argentarii*

Међу правним установама римског банкарства, *receptum argentarii* се издваја као вероватно најзначајнија, али истовремено и најмање сачувана у правним изворима. Њена маргинализација у посткласичном периоду резултирала је тиме да се у Јустинијановој кодификацији из 6. века јавља само у траговима, што знатно отежава реконструкцију њене улоге и функције у правној пракси.

У својој изворној форми *receptum argentarii* био је резервисан искључиво за аргентарије (*argentarii*) све до 2. века, када се његова примена проширује и на нумуларије (*nummularii*).²⁹ На основу рецептума, банкар преузима обавезу да ће исплатити дуг који клијент има према трећем лицу.³⁰ Иако је у пракси *receptum* подразумевао учешће три лица – банкара, клијента и трећег лица (повериоца) – правно обавезујући однос настајао је искључиво између банкара и трећег лица.³¹

Захваљујући институту рецептума, платни промет се обављао олакшано, нарочито у ситуацијама када су клијент и поверилац били физички удаљени, услед чега је банкар преузимао обавезу да изврши плаћање уместо дужника.

Рецептум банкара представља установу преторског права јер је претор, у циљу правне заштите трећег лица (повериоца), у 2. веку пре н. е. створио тужбу – *actio receptitia*.³² Претор је тужбу *actio recepticia* уврстио под наслов *De receptis* („О преузетим обавезама“).³³ *Receptum argentarii*

28 *Ibid.*, 173.

29 J. Andreau, 43.

30 Назив *receptum argentarii* стога потиче од латинског глагола *recipere* који, између осталог, значи преузети, обећати.

31 Вид. M. Talamanca, 941; J. Andreau, 43. Супротно мишљење заступају на пример Antonio Guarino, *Diritto privato romano. Lezioni istituzionali di diritto romano*, Napoli, 1963, 539; Мирослав Милошевић, *Римско право*, Београд, 2010, 380. По њима, банкар преузима обавезу према клијенту, а не према клијентовом повериоцу.

32 Johannes Platschek, „Klagen aus Erfüllungszusage (*actio de pecunia constituta*) und aus Zahlungsgarantie der *argentarii* (*actio recepticia*)“, *Handbuch des Römischen Privatrechts*, Band II, Tübingen, 2023, 1925.

33 Otto Lenel, „Beiträge zur Kunde des Edicts und der Edictcommentare“, ZSS, Vol. 2, 1881, 63.

(обавеза банкара) била је трећа по реду, поред *receptum arbitrii* (обавезе коју преузима судија лаик да донесе пресуду) и *receptum nautarum, sauronum, stabulariorum* (обавезе бродара, гостионичара и власника јавне штале да надокнаде штету која настане на стварима које приме на чување). Према Ленеловој реконструкцији део преторовог едикта *De receptis* који се односи на рецептум банкара гласи: *Quod argentariae mensae exercitores pro alio solvi receperint, nisi solvetur, iudicium dabo.* – „Ако су банкари преузели да у име другог изврше плаћање, а оно не буде извршено – дозволићу тужбу.“³⁴ Цар Јустинијан 531. године својом конституцијом (C.4.18.2 pr): потврђује да је тужба из рецептума која се назива *actio recepticia* изашла из употребе: *Recepticia actione cessante, quae sollemnibus verbis composita inusitato recessit vestigio, necessarium nobis visum est magis pecuniae constitutae naturam ampliare.* – „Пошто је престала употреба тужбе *recepticia*, која је била заснована на свечаним речима, али је у необичном правцу ишчезла из праксе, сматрали смо неопходним да додатно проширимо природу *pecuniae constitutae*.“ Та конституција пружа нам два важна податка: да је *actio recepticia* садржала свечане речи и да ју је временом заменила тужба ради исплате установљеног дуга (*actio de pecunia constituta*). Иако је тужба садржала свечане речи, њена формула *in factum concepta* по својој структури вероватно је била слична осталим тужбама те врсте.³⁵ Ипак, не може се несумњиво утврдити оригинална формула тужбе јер су Јустинијанови компилатори извршили интерполацију установе *receptum arbitrii* тако што су је заменили установом *constitutum debiti*. О замени рецептицијске тужбе тужбом из конститутума сазнаје се још и из Јустинијанових Институција (I.4.6.8): *In personam quoque actiones ex sua iurisdictione propositas habet praetor. veluti de pecunia constituta, cui similis videbatur recepticia: sed ex nostra constitutione, cum et, si quid plenius habebat, hoc in pecuniam constitutam transfusum est, ea quasi supervacua iussa est cum sua auctoritate a nostris legibus recedere. item praetor proposuit de peculio servorum filiorumque familias, et ex qua quaeritur, an actor iuraverit, et alias complures.* – „Претор има и личне тужбе које у својој јурисдикцији прописује, као што је, на пример, тужба *de pecunia constituta*, којој је слична била и тужба *recepticia*. Међутим, по нашој царској одлуци, пошто је све што је тужба

34 J. Platschek (2023), 1925.

35 Њена формула могла је да изгледа овако: *Iudex esto. Si paret Nemerium Negidium, cum argentariam mensam exerceret, Aulo Agerio [...?] solvi recepisse [...?] neque solvisse [...?] Quant ea res est (erit?) tantam pecuniam iudex Numerium Negidium Aulo Agerio condemnato. Si non paret, absolvito.* – „...Нека буде судија. Ако се утврди да је Нумерије Негидије, док је обављао банкарску делатност, преузео обавезу плаћања Аулу Агерију и није платио, судија нека осуди Нумерија Негидија да Аулу Агерију исплати онолико колика је вредност те ствари. Ако се не утврди, нека га ослободи.“ J. Platschek (2023), 1925.

recepticia обухватала у већој мери укључено у тужбу *de pecunia constituta*, тужба *recepticia* је као сувишна, својом правном снагом, повучена из нашег законодавства. Такође, претор је установио тужбе које се односе на пекулијум робова и синова под очинском влашћу, као и тужбу којом се утврђује да ли је тужилац положио заклетву, као и многе друге.“

Претпоставља се да је банкар преузимао обавезу свог клијента по његовом налогу. Међутим, не треба искључити могућност да је банкар то исто чинио и без клијентовог налога. О томе говори Улпијанов фрагмент из четрнаесте књиге коментара преторовог едикта D.13.5.27: *Utrum praesente debitore an absente constituat quis, parvi refert. Hoc amplius etiam invito constituere eum posse Pomponius libro trigensimo quarto scribit: unde falsam putat opinionem Labeonis existimantis, si, postquam quis constituit pro alio, dominus ei denuntiet ne solvat, in factum exceptionem dandam: nec immerito Pomponius: nam cum semel sit obligatus qui constituit, factum debitoris non debet eum excusare.* – „Није од значаја да ли неко преузима обавезу у присуству дужника или у његовом одсуству. Штавише, Помпоније у тридесет четвртој књизи наводи да је такво преузимање могуће чак и против воље самог дужника. Отуд он сматра погрешним Лабеонов став, по којем, уколико неко преузме обавезу за другог, а дужник му потом нареди да не изврши исплату, треба допустити приговор *exceptio in factum*. Помпоније с правом одбацује такав став: јер, када је једном преузета обавеза, накнадна воља дужника не може ослободити оног који ју је преузео.“

Иако се у том одломку говори о установи установљења дуга (*constitutum debiti*), још је Ленел изнео став да је у питању интерполација, те да је изворно било речи о установи *receptum argentarii*.³⁶

Улпијанов одломак пре свега разматра питање да ли је за ваљаност рецептума неопходно присуство дужника приликом његовог закључења. Ово питање значајно је стога што је рецептум суштински имао улогу јемства,³⁷ а најстарији облици персоналног обезбеђења обавезе у римском праву захтевали су активно учешће главног дужника.

Ако изузмемо архаичан *nexum*³⁸ – који је представљао личну гаранцију за сопствени дуг – најстарији облици персоналног обезбеђења туђе обавезе били су спонзија (*sponsio*) и фидепромисија (*fidepromissio*).³⁹ Оба та облика настајали су у форми вербалног уговора – стипулације

36 O. Lenel, 64.

37 M. Милошевић, 380.

38 О нексуму вид. Isabella Zambotto, *Nexum. Struttura e funzione di un vincolo giuridico*, Napoli, 2021; Ivo Puhani, *Nexum. Najstarija opšta forma ugovornih odnosa u Rimu*, neobjavljena doktorska disertacija, Beograd, 1951.

39 Gaius, *Inst.* III, 116.

(*stipulatio*), која је претпостављала дијалошку форму тачно одређеног питања и одговора.⁴⁰ Јемац је морао бити физички присутан приликом настанка главне обавезе која се такође склапала у форми стипулације. То је имало две правне последице. Прва последица се огледала у томе да су спонзија и фидепромисија постојале искључиво у оквиру вербалног уговора – стипулације. И обавеза јемца и обавеза главног дужника настајале су у форми стипулације.⁴¹ Обавеза јемца настајала је непосредно након настанка обавезе главног дужника. Поверилац би најпре питао главног дужника: „Да ли обећаваш да ћеш дати?“⁴² главни дужник би одговорио: „Обећавам.“⁴³ Тиме је настала обавеза главног дужника. Одмах затим би поверилац питао јемца – спонзора (*sponsor*): „Да ли се обавезујеш да ћеш дати исто?“⁴⁴ У случају фидепромисије питање повериоца би гласило: „Да ли својом чашћу обећаваш исто?“⁴⁵

Друга последица огледала се у томе да су *sponsio* и *fidepromissio* морале настати истовремено са главном обавезом, што је значило да су и главни дужник и јемац (*sponsor* или *fidepromissor*) морали бити физички присутни у тренутку настанка њихових обавеза.

На основу Улпијановог одговора у фрагменту D.13.5.27, према коме није неопходно присуство главног дужника, указује се да *receptum* има уређење слично установи фидејусије (*fideiussio*) која такође представља облик персоналног обезбеђења (јемства) који је настао последњи, у позној републици.⁴⁶ *Fideiussio* је, наиме, представљала облик јемства на основу кога јемац гарантује извршење обавезе главног дужника која није морала бити вербална (као што је био случај са спонзијом и фидепромисијом).⁴⁷ Сама фидејусија настајала је у форми стипулације⁴⁸ и могла се засновати у различитом тренутку од оног у којем је настала

40 Основна разлика између спонзије и фидепромисије огледала се у томе што су спонзију могли да склапају искључиво римски грађани, док су фидепромисију могли да користе и перергини. Reinhard Zimmermann, *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford, 1996, 120; О развоју јемства у римском праву вид. Philipp Schmieder, „Bürgschaftsstipulationen und Mehrheiten von Stipulationsschuldner“, *Handbuch des Römischen Privatrechts*, Band II, Tübingen 2023, 1938–1962.

41 Gaius, *Inst.* III, 119.

42 *Dari spondes?* Gaius, *Inst.* III, 92.

43 *Spondeo*.

44 *Idem dari spondes?* Gaius, *Inst.* III, 116.

45 *Idem fidepromittis?* *Ibid.*

46 R. Zimmermann, 120.

47 Gaius, *Inst.* III, 119a.

48 У случају фидејусије, јемцу (фидејусору) поставља се питање: „Заклињеш ли се чашћу на исто?“ – *Idem fide tua esse iubes?* Gaius, *Inst.* III, 116.

главна обавеза, чиме се прекидало правило истовестности времена и места које је важило за старије облике гаранцијских стипулација.⁴⁹ На исти начин Улпијан изричито тврди да је присуство дужника (банкарског клијента) у тренутку закључења рецептума потпуно ирелевантно за његову ваљаност и дејство.

Износећи свој став по питању присуства дужника приликом установљења рецептума, Улпијан се у фрагменту D.13.5.27 позива на мишљење Помпонија који је сматрао да банкар може да преузме обавезу чак и противно вољи дужника. Свој став Улпијан поткрепљује аргументом *a maiore ad minus*, јер ако обавеза из рецептума безусловно производи дејство чак и да се дужник противи њеном извршењу, утолико пре ће она производити дејство у случају да дужник уопште није присуствовао склапању рецептума. Ако, дакле, дужников пристајак није неопходан, утолико пре не би морало бити потребно његово физичко присуство да би *receptum* био ваљано закључен.

Позивање на Помпонијево мишљење од посебног је значаја, јер тај правник полемише са супротним ставом Лабеоно, који је сматрао да, у случају да дужник наложи банкар да не изврши исплату дуга, банкар може искористити преторски приговор – *exceptio in factum* (приговор заснован на чињеници да је дужник забранио извршење дуга за његов рачун) као одбрану од повериоачеве тужбе (*actio recepticia*) којом од њега захтева извршење обавезе. Улпијан, следећи Помпонија, заузима супротан став према коме забрана коју дужник накнадно изрази не би имала правно дејство, јер закључењем рецептума правни однос настаје искључиво између банкара и повериоца. Сходно томе, воља трећег лица – у овом случају самог дужника – не може утицати на ваљаност и обавезујућу снагу правног посла у чијем закључењу није учествовао.

Овај фрагмент из Дигеста од значаја је не само стога што представља сведочанство спорења римских правника у одговору на конкретно правно питање (*ius controversum*), већ и зато што одговор на то питање покреће низ додатних правних проблема и чини се dobrим полазиштем за покушај реконструкције правне природе рецептума.

У литератури преовладава став да је *receptum argentarii* неформални споразум (пакт) коме заштиту пружа претор.⁵⁰ Такво мишљење потиче од Ленела (*Lenel*) који тврди да је *receptum* неформално обећање

49 I.3.20.3: *Fideiussor et praecedere obligationem et sequi potest.* – „Фидејусор може и да претходи обавези и да је следи.“

50 Тако на пример: М. Talamanca 941; Andrew Borkowski, Paul du Plessis, *Textbook on Roman Law*, Oxford, 2005, 311; William Warwick Buckland, *A Text-book of Roman Law from Augustus to Justinian*, Cambridge, 1921, 527; Alberto Burdese, *Manuale di diritto privato romano*, Torino, 1993, 492; Matteo Marrone, *Istituzioni diritto romano*, Palermo, 1994, 510; М. Милошевић, 378; Антун Маленица, Валентина Цветковић-Ђорђевић,

банкара (без обавезног изговарања глагола *recipere*) да ће за другога (клијента) извршити предају ствари или исплату новчане суме примаоцу обећања.⁵¹

На трагу фрагмента D.13.5.27 на основу кога се могу пронаћи додирне тачке између рецептума и фидејусије, може се бранити став да је *receptum* (барем у време Улпијана – крајем 2. и почетком 3. века) био формалан вербалан правни посао. Ова хипотеза произлази из тумачења Јустинијанове конституције C.4.18.2. пр. из 531. године, којом је укинут *receptum*. У њој цар Јустинијан наглашава да је *actio recepticia* престала да се примењује стога што се састојала из свечаних речи, а да то више није одговарало постојећој пракси која је напустила формализам. На основу те конституције постоји мишљење да је *receptum* био формалан посао који се склапао свечаним речима (*sollemnibus verbis*), на пример изговарањем глагола *recipere* или његових изведеница.⁵²

Хипотези по којој је *receptum* био формалан, може се истаћи приговор који се заснива на одговарајућим фрагментима из Дигеста који се налазе у оквиру титулуса *De pecunia constituta* (D.13.5).

Први фрагмент потиче из прве књиге Сцеволиних одговора (D.13.5.26) у коме се наводи да се једнострано обећање враћања дуга може утужити тужбом *de pecunia constituta*.⁵³ Ради се о томе да је једно лице упутило писмо зајмодавцу у коме се обавезује да ће му вратити зајам који је од њега узео зајмопримац. Реч је о једностраном обећању одређеног лица повериоцу да ће вратити дужников дуг из зајма. Иако се у фрагменту изричито наводи могућност примене тужбе *de pecunia constituta*, због чега су Јустинијанови компилатори одломак из

Римско право. Инститиуији приватној права, Нови Сад, 2018, 222; Милена Полојац, *Римско право. Порекло и темељи приватној права*, Београд, 2023, 282.

51 О. Lenel, 69.

52 Брунс (Bruns) је истакао да се свечане речи (*sollemnia verba*) које се спомињу у конституцији C.4.18.2. пр. не односе на формулу тужбе *recepticia*, већ на склапање правног посла рецептума (*receptum argentarii*) на основу којег је банкар свечаним речима преузимао обавезу исплате дуга свог клијента. Брунсов став о томе да је *receptum argentarii* био формалан вербалан посао који се склапао изговарањем свечане речи подржао је Карлова (Karlowa), који је истакао да се *receptum argentarii* штитио цивилном тужбом. Вид. Franca la Rosa, „Il formalismo del pretore „constituta“ e „recepta“, *Labeo*, Vol. 43, 1997, 215, 216.

53 D.13.5.26 *Scaevola libro primo responsorum: Quidam ad creditorem litteras eiusmodi fecit: „Decem, quae Lucius Titius ex arca tua mutua acceperat, salva ratione usurarum habes penes me, domine.“ Respondit secundum ea quae proponerentur actione de constituta pecunia eum teneri.* – Један човек је послао повериоцу писмо следеће садржине: „Десет (новчаних јединица), које је Луције Тиције позајмио из твоје касе, налазе се код мене, господару, уз урачунату камату. Дато је правно мишљење да, на основу наведеног, тај човек може бити тужен тужбом *de pecunia constituta*.“

књиге републиканског правника сврстали у титулус који је посвећен установљењу дуга, по свему судећи реч је о интерполацији. Сумњу да се ради о интерполацији изазива то што се нигде не спомиње рок извршења обећаног враћања зајмопримчевог дуга (*dies solutionis*), који представља битан елемент установљења дуга (*constitutum debiti*).⁵⁴ Како се у фрагменту нигде не наводи тај рок, вероватно је Сцевола изворно доделио тужбу из рецептума *argentarii* (*actio recepticia*).⁵⁵ Уколико је то тачно, исти фрагмент (D.13.5.26) пружа још једну информацију о рецептуму *argentarii*. Наиме, на основу тог фрагмента произлази да се *receptum* могао закључити неформалним писмом банкара, у којем изражава вољу да плати дуг свог клијента, без коришћења глагола *recipere*.

Могућност установљења рецептума неформалним писаним путем произлази и из фрагмента D.13.5.5.3 који потиче из двадесет седме књиге Улпијановог коментара преторовог едикта.⁵⁶ У том фрагменту Улпијан преноси Јулијаново мишљење у случају у коме је Тиције по налогу Сеја послао писмо његовом повериоцу у коме му обећава да ће извршити Сејеву обавезу уколико се утврди да она постоји. По Јулијану, обавеза Тиција да изврши исплату настаје из његовог неформалног писаног обећања које представља утврђену новчану обавезу (*constituta*

54 Установу установљења дуга увео је претор у свом едикту. Он је обећао тужбу (*actio de pecunia constituta*) против онога који се обавезао да ће платити дуговани новац (*qui pecuniam debitam constituit* – D.13.5.1.1). Тужба се може применити уколико је новчана обавеза већ постојала – *pecunia debita*. У формули тужбе, која је сачувана у фрагменту D.13.5.18.1, као услов за осуду наводи се: „и да је тај новац, у тренутку када је био обећан, већ био дугован“ (*eamque pecuniam cum constitueretur debitam fuisse*). Испуњење ове „главне обавезе“ се затим утврђује или обећава, што представља консензуални елемент који долази уз реалну обавезу засновану на исплати зајма. Изјава да ће дуг бити исплаћен подразумева и одређивање „дана до којег“ (*dies in quem*) се мора извршити исплата, то јест утврђивање рока исплате (*tempus quod constituit*). Обавеза без одређеног рока (*sine die constituere*) не би уживала преторову заштиту. Уколико лице које је обећало исплату не испуни обећање, по преовлађујућем мишљењу мора накнадити штету примаоцу обећања. Другим речима обећалац повериоцу мора да обезбеди имовински положај какав би имао да је обећање било испуњено. Вид. Johannes Platschek, *Das Edikt de pecunia constituta. Die römische Erfüllungszusage und ihre Einbettung in den hellenistischen Kreditverkehr*, München, 2013, 5.

55 Michele Pedone, *Note esegetiche in tema di Receptum argentarii*, Scuola Superiore Sant'Anna, Pisa, No. 13/2014, 13.

56 D.13.5.5.3 *Ulpianus libro 27 ad edictum: Iulianus quoque libro undecimo scribit: Titius epistulam ad me talem emisit: „Scripsi me secundum mandatum seii, si quid tibi debitum adprobatum erit me tibi cauturum et soluturum sine controversia.“ Tenetur Titius de constituta pecunia.* – „Јулијан такође у једанаестој књизи пише: Тиције ми је послао следеће писмо: „Написао сам да ћу, у складу са налогом Сеја, ако буде утврђено да ти се дугује нешто, обезбедити извршење те обавезе и исплатити ти без спора.“ Тиције је обавезан по основу утврђене новчане обавезе (*constituta pecunia*).“

pecunia). Вероватно је и да је тај фрагмент интерполиран, те да је, уместо установљења (туђег) дуга (*constitutum debiti alieni*), изворно било речи о рецептуму (*receptum argentarii*).

У том фрагменту употребљен је израз *tibi cauturum et soluturum sine controversia* – „да ћу ти обезбедити извршење обавезе и исплатити без спора“. Поставља се питање због чега је обећалац Тиције (банкар) нагласио да ће обавезу дужника (Сеја) извршити његовом повериоцу без спора.

У покушају давања одговора на то питање треба се осврнути на наставак конституције цара Јустинијана С.4.18.2.1. којом је укинуо рецептум. Ту стоји: ... *it pecuniae constitutae actio per nostram constitutionem sibi in omnia sufficiens, ita tamen, ut hoc ei inhaereat, ut pro debito fiat constitutum (cum secundum antiquam recepticiam actionem exigebatur et si quid non fuerat debitum), cum satis absurdum et tam nostris temporibus quam iustis legibus contrarium est permittere per actionem recepticiam res indebitas consequi et iterum multas proponere conditiones, quae et pecunias indebitas et promissiones corrumpi et restitui definiunt* – „Тако је *actio de pecunia constituta* по нашој конституцији сама себи у свему довољна, али ипак под условом да се обавеза (*constitutum*) установи за постојећи дуг (*pro debito*) – јер се по старој *actio recepticia* тужби могло захтевати (исплата) чак и онда када није било дуга (*si quid non fuerat debitum*). Али је то сасвим апсурдно и противно како нашем времену, тако и праведним законима: да се дозволи да се путем *actio recepticia* стичу ствари које нису дуговане (*res indebitae*), и да се затим поново покрећу бројне *conditiones* (тужбе за повраћај), које одређују да се и неосноване исплате и обећања морају обеснажити и вратити.“

Та конституција сведочи о апстрактном карактеру рецептума јер је поверилац могао да тужи банкара тужбом *recepticia* искључиво на основу обећања, без доказивања постојања обавезе дужника (банкарског клијента).⁵⁷

У случају подизања тужбе банкар је морао да исплати повериоца. Међутим, како је рецептум склопио с каузом (циљем) пружања гаранције извршења обавезе његовог клијента, банкарска исплата биће неоснована уколико та обавеза није постојала. Тада банкар против повериоца може да подигне кондикцију (*condictio*). У фрагменту D.13.5.5.3, банкар Тиције преузима обавезу исплате и у случају да обавеза његовог клијента (Сеја) уопште не постоји. Он том приликом изричито наводи да ће извршити исплату „без спора“ (*sine controversia*), чиме се унапред одриче права на подношење кондикције (*condictio*) – тужбе за повраћај

57 М. Talamanca, 941.

неосновано исплаћеног износа. То значи да банкар унапред прихвата ризик да дуг његовог клијента не постоји.

Увиђајући тај недостатак рецептума *argentarii*, Јустинијан га укида тако што га замењује конститутом (*constitutum debiti*), који није апстрактан, јер се темељи на постојећем дугу.

У том контексту, израз „ако буде утврђено да ти се дугује нешто“ (*si quid tibi debitum adprobatum erit*) из фрагмента D.13.5.5.3, супротставља се апстрактној природи рецептума, будући да имплицира постојање стварне обавезе клијента као предуслова за банкареву исплату повериоцу. Како је цар Јустинијан у својој конституцији C.4.18.2.1. истакао да, за разлику од рецептума, конститутом није апстрактан и да производи дејство само уколико дуг заиста постоји, тај израз пре одговара правној природи установе *constitutum debiti alieni*. Управо због тога, могуће је да је наведени израз накнадни додатак чланова Јустинијанове комисије приликом састављања Дигеста. Њихов циљ био је да ускладе формулацију текста римског правника Јулијана који преноси Улпијан са новином коју уводи Јустинијан својом конституцијом а која се огледа у томе да је *receptum* укинут, а његова функција пренета на *constitutum*.

IV *Receptum argentarii* и савремено банкарско право

Поређење античке установе *receptum argentarii* са савременим банкарским пословима пружа важна сазнања о променама и развоју како економских односа, тако и правних норми које те односе регулишу. На први поглед, ова римска установа може се упоредити са различитим правним пословима који постоје у савременом грађанском и трговинском праву, као што су преузимање дуга, (солидарно) јемство, акредитив или банкарска гаранција. Међутим, да би се повукла адекватна паралела, неопходно је узети у обзир не само структуру коју је *receptum argentarii* имао, већ и његову функцију.

По својим карактеристикама банкарски *receptum* има одређену гарантну функцију. Отуда се *argentarius* може посматрати као квалификовани гарант, при чему је функционална веза са основним дугом постепено слабила.⁵⁸ То је отворило питање да ли је реч о стварању самосталног дуга који *argentarius* има према повериоцу из основног посла или је реч о пружању гаранције за испуњење обавезе другог лица. С обзиром да је реч о апстрактном правном послу који је стварао обавезу за банкара и без присуства или сагласности дужника, закључује се да

58 Riccardo Fercia, „Interesse alla garanzia finanziaria ed intervento del terzo nell'adempimento: note minime a proposito di D. 13.5.27“, *Teoria e Storia del Diritto Privato*, No. XV/2022, 40.

је она била самостална и да није имала акцесорни карактер. По томе се рецептум разликује од савременог јемства у грађанском праву које је акцесорне природе.⁵⁹

С друге стране, и поред тога што је структура рецептума *argentarii* блиска преузимању дуга, његова сврха није била да се дуг преузме, већ да повериоцу послужи као средство обезбеђења. У односу на савремено банкарско право, *receptum* има извесних сличности са пословима акредитива и банкарске гаранције. Та сличност нарочито долази до изражаја у случајевима када је реч о безусловном акредитиву, односно самосталној банкарској гаранцији, код којих је веза са основним послом, поводом којег су закључени, знатно мање изражена. Ипак, треба указати на важну разлику између ова два банкарска посла.

Акредитив, посебно безусловни,⁶⁰ показује сличности са римском установом рецептума по томе што однос између банке и повериоца из основног посла (корисника акредитива) настаје једностраном изјавом воље – издавањем акредитивне исправе, као и по томе што су правни односи између учесника ових послова међусобно правно независни (чл. 1074 ЗОО).⁶¹ Међутим, основна сврха овог савременог посла је да служи дужницима у уговорима у привреди као средство плаћања новчаних обавеза.⁶²

Насупрот томе, банкарска гаранција⁶³ – посебно самостална,⁶⁴ има сврху средства обезбеђења обавезе дужника у основном послу,

59 У трговинском праву јемство је самостално од главног дуга у случају стечаја главног дужника. Вид. Небојша Јовановић, „Глава V – Особености уговора у привреди“, *Трговинско право* (Небојша Јовановић, Вук Радовић, Мирјана Радовић), Београд, 2021, 36.

60 Ако акредитивом није одређен услов који корисник мора да испуни да би стекао право на његову наплату, реч је о безусловном акредитиву. Небојша Јовановић, „Глава XVI – Услужни послови“, *Трговинско право* (Небојша Јовановић, Вук Радовић, Мирјана Радовић), Београд, 2021, 534.

61 „Између учесника акредитива се увек успостављају најмање три односа, а ако учествује и сарадничка банка онда се успоставља и четврти однос. То су односи између: 1) клијента и корисника акредитива; 2) клијента и акредитивне банке; 3) акредитивне банке и корисника; и 4) акредитивне и сарадничке банке.“ Наведени правни односи су у начелу међусобно независни, иако су повезани истом економском сврхом (каузом), а то је исплата новчане своте кориснику. „То значи да учесници у њима заснивају своја права и обавезе само на чињеницама у односима у којим се налазе, а не и на чињеницама из односа са другим учесницима, нити на чињеницама из односа између других учесника.“ *Ibid.*, 527–528.

62 *Ibid.*, 525.

63 Закон о облигационим односима, *Службени лист СФРЈ*, бр. 29/78, 39/85, 45/89 – одлука УСЈ и 57/89, *Службени лист СРЈ*, бр. 31/93, *Службени лист СЦГ*, бр. 1/2003 – Уставна повеља и *Службени лист РС*, бр. 18/2020, чл. 1083 ст. 1: „Банкарском гаранцијом се обавезује банка према примаоцу гаранције (кориснику) да ће му, у

при чему се такође одликује начелом независности.⁶⁵ Однос између банке и повериоца из основног посла (корисника гаранције) настаје једностраном изјавом воље – издавањем исправе о гаранцији.⁶⁶ Притом, обавеза гарантне банке је супсидијарна,⁶⁷ а код самосталне гаранције банка не може према кориснику истицати приговоре које би налогодавац, као дужник из основног посла, могао истицати према кориснику по обезбеђеној обавези (чл. 1087 ЗОО).

V Закључак

Receptum argentarii представља једну од кључних, али истовремено и недовољно разјашњених правних установа римског банкарства. На основу рецептума, банкар преузима обавезу да ће исплатити дуг који клијент има према трећем лицу. У пракси је *receptum* подразумевао учешће три лица – банкара, клијента и трећег лица (повериоца). Међутим, правно обавезујући однос настајао је искључиво између банкара и трећег лица. Уколико банкар не изврши преузету обавезу, поверилац га је тужио тужбом *recepticia*, коју је претор увео у 2. веку пре н. е. Иако у својој суштини *receptum* има карактер јемства, он се у односу на традиционалне облике персоналног обезбеђења (*sponsio*, *fidepromissio*, *fideiussio*) издваја тиме што правни однос настаје директно између банкара и повериоца, независно од пристанка или присуства дужника.

случају да му треће лице не испуни обавезу о доспелости, измирити обавезу ако буду испуњени услови наведени у гаранцији.“ У послу банкарске гаранције увек учествују најмање три лица: први учесник је клијент банке, који је уједно и дужник у основном послу поводом којег банка издаје гаранцију његовом повериоцу; други учесник је банка, која има улогу гаранта према кориснику, за испуњење обавезе њеног клијента; трећи нужни учесник гарантног посла је корисник, који је уједно поверилац клијента банке, као дужника, у основном послу поводом којег му банка издаје гаранцију. Гаранције са три учесника називају се непосредним гаранцијама, јер се гарантна банка обавезује непосредно кориснику да му исплати гарантну своту на његов захтев, ако су испуњени услови за њену наплату. Поред тростране гаранције, постоји и посредна („четворострана“) гаранција, код које банка издаје гаранцију кориснику посредством друге банке. Н. Јовановић, 547–548.

64 Самостална гаранција је она у којој обавеза банке да исплати гарантну своту не зависи од постојања и пуноважности основног посла поводом којег је издата. Н. Јовановић, 554.

65 Н. Јовановић, 552.

66 *Ibid.*, 553.

67 „Обавеза гарантне банке је супсидијерна у односу на обавезу њеног клијента, као главног дужника у основном послу. Она доспева по захтеву корисника само ако претходно није успео да намири потраживање у основном послу од клијента, као главног дужника. По томе се разликује од јемства у привреди, које је у начелу солидарно са обавезом главног дужника.“ Н. Јовановић, 549.

Премда у науци постоји мишљење да је *receptum argentarii* био формалан вербалан правни посао, преовладава став да се склапао неформалном изјавом банкара клијентовом повериоцу да ће исплатити његову обавезу.

Примена рецептума, првобитно ограничена на аргентарије (*argentarii*), а касније проширена и на нумуларије (*nummularii*), сведочи о значају професионалних банкара у правном и привредном поретку старог Рима. Као посредници између дужника и поверилаца, римски банкари нису само пружали услуге чувања новца или обављали финансијске трансакције, већ су кроз установе попут рецептума активно учествовали у обезбеђивању правне сигурности и ефикасности платног промета. Њихова способност да преузму обавезе клијената према трећим лицима, уз преторску правну заштиту, позиционирала их је као значајне актере који су утицали на развој римског облигационог права.

Анализа одговарајућих извора из Јустинијанове кодификације открива да је *receptum argentarii* у посткласичном праву постао неприхватљив управо због своје апстрактности – омогућавао је да банкар изврши исплату повериоцу без претходног утврђивања стварне правне обавезе клијента према том повериоцу. У складу са тим, цар Јустинијан је укинуо тужбу из рецептума (*actio recepticia*) и пренео функцију рецептума на установу *constitutum debiti*, која није била апстрактна. Њен основ је био у постојећој обавези: одређено лице неформално је обећавало да ће неки већ постојећи дуг – било свој (*constitutum debiti proprii*), било туђи (*constitutum debiti alieni*) – платити у одређеном року и на одређеном месту.

Формално укидање рецептума у 6. веку симболизовало је суштинске промене које су се огледале у концептуалној трансформацији правних послова – од формализма и апстрактности ка каузалности и одсуству форме. Управо зато *receptum argentarii* представља изванредан пример установе чија анализа омогућава дубље разумевање не само развоја банкарске делатности у Риму, већ и трансформације римског облигационог права у позној антици.

По својој функцији и суштини, *receptum argentarii* најсличнији је савременој самосталној банкарској гаранцији, која представља једностран правни посао, чија је сврха обезбеђење обавезе дужника у основном послу, која ствара независну обавезу банке према кориснику гаранције, то јест повериоцу из основног правног посла, при чему банка не може истицати приговоре дужника из основног посла (по чему се разликује од савременог јемства). За разлику од римског рецептума који се установљавао неформалним обећањем (усменим или писаним) банкара клијентовом повериоцу да ће исплатити његов дуг, у случају савре-

мене банкарске гаранције банка издаје гаранцију кориснику искључиво у писаном облику.

Коришћена литература

- Andreau Jean, *Banking and Business in the Roman World*, Cambridge, 1999.
- Арбитер Петроније, *Сатирикон* (превод Радмила Шалабалић), Београд, 1976. (Arbiter Petronije, *Satirikon* (prevod Radmila Šalabalić), Beograd, 1976)
- Borkowski Andrew, Plessis du Paul, *Textbook on Roman Law*, Oxford, 2005.
- Bujuklić Žika, *Forum Romanum. Rimska država, pravo, religija i mitovi*, Beograd, 2009.
- Buckland William Warwick, *A Text-book of Roman Law from Augustus to Justinian*, Cambridge, 1921.
- Burdese Alberto, *Manuale di diritto privato romano*, Torino, 1993.
- Verboven Koenraad, „Faeneratores, negotiatores and financial intermediation in the Roman world (late Republic and early Empire)“, *Pistoi dia tèn technèn. Bankers Loans and Archives in the Ancient World. Studies in honour of Raymond Bogaert* (editors Koenraad Verboven, Katelijn Vandorpe, Véronique Chankowski), Leuven, 2008.
- Vernon Harris William, „The Nature of Roman Money“, *The Monetary Systems of the Greeks and Romans*, Oxford, 2008.
- Gnecchi Francesco, *Monete romane*, Milano, 1935.
- Golubović Srđan, Dimitrijević Marko, „Monetary System of the Ancient Rome: Implications On Contemporary Monetary Law“, *Ius Romanum*, No. 2/2017.
- Guarino Antonio, *Diritto privato romano. Lezioni istituzionali di diritto romano*, Napoli, 1963.
- Zambotto Isabella, *Nexum. Struttura e funzione di un vincolo giuridico*, Napoli, 2021.
- Zimmermann Reinhard, *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford, 1996.
- Јовановић Небојша, Радовић Вук, Радовић Мирјана, *Трговинско право*, Београд, 2021. (Jovanović Nebojša, Radović Vuk, Radović Mirjana, *Trgovinsko pravo*, Beograd, 2021)
- La Rosa Franca, „Il formalismo del pretore „constituta“ e „recepta““, *Labeo*, Vol. 43, 1997.
- Lenel Otto, „Beiträge zur Kunde des Edicts und der Edictcommentare“, *ZSS*, Vol. 2, 1881.

- Маленица Антун, Цветковић-Ђорђевић Валентина, *Римско право. Институти приватног права*, Нови Сад, 2018. (Malenica Antun, Cvetković-Đorđević Valentina, *Rimsko pravo. Instituti privatnog prava*, Novi Sad, 2018)
- Marrone Matteo, *Istituzioni diritto romano*, Palermo, 1994.
- Милошевић Мирослав, *Римско право*, Београд, 2010. (Milošević Miroslav, *Rimsko pravo*, Beograd, 2010)
- Niczyporuk Piotr, „Nummularii–государственные и частные банкиры в древнем Риме“, *Miscellanea historico-iuridica*, No. 12/2013.
- Pedone Michele, *Note esegetiche in tema di Receptum argentarii*, Scuola Superiore Sant' Anna, Pisa, No. 14/2013.
- Platschek Johannes, „Klagen aus Erfüllungszusage (*actio de pecunia constituta*) und aus Zahlungsgarantie der *argentarii* (*actio recepticia*)“, *Handbuch des Römischen Privatrechts*, Band II, Tübingen, 2023.
- Platschek Johannes, *Das Edikt de pecunia constituta. Die römische Erfüllungszusage und ihre Einbettung in den hellenistischen Kreditverkehr*, München, 2013.
- Полојац Милена, *Римско право. Порекло и темељи приватног права*, Београд, 2023. (Polojac Milena, *Rimsko pravo. Poreklo i temelji privatnog prava*, Beograd, 2023)
- Puhan Ivo, *Nexum. Najstarija opšta forma ugovornih odnosa u Rimu*, neobjavljena doktorska disertacija, Beograd, 1951.
- Stanojević Obrad, *Zajam i kamata*, Beograd, 1966.
- Shatzman Israël, *Senatorial Wealth and Roman Politics*, Bruxelles, 1975.
- Scheidel Walter, „The Monetary System of the Han and Roman Empires“, *Princeton/Stanford Working Papers in Classics*, Version 2.0, 2008.
- Schmieder Philipp, „Bürgschaftsstipulationen und Mehrheiten von Stipulationsschuldner“, *Handbuch des Römischen Privatrechts*, Band II, Tübingen, 2023.
- Talamanca Mario, „Argentarii“, *Novissimo digesto italiano* (a cura di Antonio Azara, Ernesto Eula), Torino, 1957.
- Fercia Riccardo, „Interesse alla garanzia finanziaria ed intervento del terzo nell'adempimento: note minime a proposito di D. 13.5.27“, *Teoria e Storia del Diritto Privato*, No. XV/2022.
- Cvetković-Đorđević Valentina, „Stečaj u rimskom pravu“, *Vek i po regulisanja stečaja u Srbiji* (urednici Nebojša Šarkiћ, Vuk Radović, Gordana Ajnšpiler Popović, Vladimir Čolović), Beograd, 2019.

Valentina CVETKOVIĆ-ĐORĐEVIĆ, PhD

Associate Professor at the University of Belgrade Faculty of Law, Serbia

RECEPTUM ARGENTARII AS A FORM OF BANKING TRANSACTION IN ROMAN LAW

Summary

Receptum argentarii constitutes one of the principals yet insufficiently elucidated legal institutions in Roman banking law. Through this institution, a banker undertook the obligation to discharge a debt owed by the client to a third party. In practice, the receptum implicated three parties – the banker, the client, and the third party (creditor). However, the legally binding relationship was exclusively established between the banker and the creditor. Should the banker fail to perform the undertaken obligation, the creditor was entitled to sue via the actio recepticia, introduced by the praetor in the 2nd century BCE.

Although fundamentally a form of suretyship, the receptum differs from traditional forms of personal security (sponsio, fidepromissio, fideiussio) by virtue of the direct legal relationship arising between the banker and creditor, independent of the debtor's consent or presence. While some scholars regard the receptum argentarii as a formal verbal contract, the predominant view holds that it was concluded by an informal declaration by the banker to the client's creditor, undertaking payment of the client's debt.

Initially confined to argentarii, its application later extended to nummularii, underscoring the significance of professional bankers within the legal and economic framework of ancient Rome. As intermediaries between debtors and creditors, Roman bankers not only provided custodial and financial services but actively contributed to legal security and efficiency in payment transactions through institutions such as the receptum. Their capacity to assume clients' obligations toward third parties, coupled with praetorian legal protection, established them as pivotal agents in the evolution of the Roman law of obligations.

An analysis of pertinent excerpts from Justinian's Codification reveals that in post-classical law, the receptum argentarii was deemed unacceptable due to its abstract character – it permitted the banker to effect payment to the creditor absent prior establishment of the client's actual obligation. Accordingly, Emperor Justinian repealed the actio recepticia and transferred the function of the receptum to the institution of constitutum debiti, which was grounded on an existing debt. This latter institution involved an informal undertaking to

pay an extant debt, whether one's own (constitutum debiti proprii) or another's (constitutum debiti alieni), within a defined time and place.

The formal abolition of the receptum in the 6th century epitomized a profound conceptual shift in legal transactions – from formality and abstraction toward causality and informality. Consequently, receptum argentarii remains an exemplary institution whose analysis provides deeper insight not only into the development of banking activities in Rome but also into the transformation of the Roman law of obligations during late antiquity. In contemporary law, the demand guarantee is most similar to the Roman receptum argentarii.

Key words: *Receptum argentarii. – Roman law. – Roman banking. – Constitutum debiti. – Justinian's Codification. – Demand guarantee.*

Датум пријема рада: 25. 8. 2025.

Датум исправке рада: 14. 11. 2025.

Датум прихватања рада: 17. 11. 2025.